

Lesk a bieda programov záchrany a starostlivosti chránených druhov živočíchov na Slovensku

Highs and lows of action and management plans for protected animal species in Slovakia

PETER URBAN

Katedra biológie a ekológie, Fakulta prírodných vied, Univerzita Mateja Bela, Tajovského 40, SK-974 01 Banská Bystrica, Peter.Urbán@umb.sk, urbanlutra@gmail.com

Abstract: Action and management programmes are used in Slovakia for the documentation of nature and landscape protection. From 2000 to 2014 rescue programmes for 16 animal taxa and one taxonomic group of animals were prepared and approved. This article outlines some of the problems associated with these programmes.

Keywords: documentation of nature and landscape protection, favourable status of a species, protection of animals, Red List

Abstrakt: Programy záchrany a starostlivosti sú na Slovensku dokumentáciou ochrany prírody a krajiny. V rokoch 2000 až 2014 boli vypracované a schválené programy záchrany pre 16 živočíšnych taxónov a jednu taxonomickú skupinu živočíchov. Príspevok načrtáva niektoré problémy súvisiace s týmito programami.

Kľúčové slová: červený zoznam, dokumentácia ochrany prírody a krajiny, ochrana živočíchov, priaznivý stav ochrany druhu

Úvod

Ochrana prírody a biodiverzity predstavuje mimoriadne zložitú problematiku. Musí byť efektívna v kontexte vedeckom (napr. ako efektívne a účinne chrániť biodiverzitu) i normatívnom (napr. ktorú zložku biodiverzity chrániť a prečo, napr. MARIS & BÉCHET 2010, resp. kde by sa mala chrániť, napr. JOHNSON 1995). Pochopenie biologických procesov súvisiacich s vymieraním druhov je pritom jedným z najdôležitejších cieľov samotnej ochrany prírody, ktorá musí vychádzať z vedeckých poznatkov i z biológie ochrany prírody, ako jej vedeckého základu, a to najmä pre efektívny manažment populácií i ochranárske prognózovanie a identifikáciu druhov, ktoré si vyžadujú okamžité ochranárske opatrenia (MACE & BALMFORD 2000).

Praktická ochrana prírody predstavuje „verejne prospešnú inžiniersku činnosť, ktorá na základe poznatkov prírodných a iných vied s využitím právnych a organizačných opatrení napomáha zachovávať, obnovovať, zvyšovať a racionálne využívať prírodné bohatstvo a všetky zachované prírodné hodnoty Zeme“ (sensu LISICKÝ 1983). Podľa zákona NR SR č. 543/2002 o ochrane prírody a krajiny, v znení neskorších doplnkov a úprav (ďalej len zákon NR SR č. 543/2002 Z. z.), najmä zákona NR SR č. 506/2013 Z. z. ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny v znení neskorších predpisov a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony (ďalej len zákon NR SR č. 506/2103 Z. z.) sa ochranou prírody a krajiny rozumie „starostlivosť štátu, právnických osôb a fyzických osôb o voľne rastúce rastliny, voľne žijúce živočíchy a ich spoločenstvá, prírodné biotopy, ekosystémy, nerasty, skameneliny, geologické a geomorfologické útvary, ako aj starostlivosť o vzhľad a využívanie krajiny. Ochrana prírody a krajiny sa realizuje najmä obmedzovaním a usmerňovaním zásahov do prírody a krajiny, podporou a spoluprácou s vlastníkmi

a užívateľmi pozemkov, ako aj spoluprácou s orgánmi verejnej správy (ANONYMUS 2002, 2013). Biológia ochrany prírody (*conservation biology*) je multidisciplinárnym vedným odborom, využívajúcim zákonitosti biologických a iných prírodných, spoločenských i hospodárskych vied, ktorý sa aktívne podieľa na ochrane všetkých foriem biodiverzity (napr. SOULÉ 1985, 1986, PRIMACK 2004, GROOM et al. 2006, VAN DYKE 2008).

Cieľom druhej ochrany rastlín a živočíchov (ako súčasti moderného integrovaného prístupu k ochrane prírody) je udržanie dostatočne početných a teda aj geneticky kvalitných populácií pôvodných voľne rastúcich rastlín a voľne žijúcich živočíchov, schopných dlhodobej samostatnej existencie, v dostatočne veľkom a minimálne nazečistenom prostredí (napr. PLESNIK 2005). V plnej miere to platí aj o ochrane živočíchov, najmä taxónov významných z hľadiska ochrany prírody, resp. o ich tzv. konfliktných druhoch.

V druhej ochrane rastlín a živočíchov sa preto v súčasnosti kladie dôraz na systematické sledovanie výskytu populácií ohrozených druhov a ich ochranný monitoring, na kategorizáciu ohrozenia hodnotených druhov, zabezpečenie ich právnej ochrany i aktívny manažment ich biotopov, ktorý si vyžadujú najmä poloprírodné biotopy (napr. kosné lúky a pasienky, ale napr. aj rybníky, ktoré sa po úbytku mokradí stali významnými „náhradnými“ biotopmi mnohých druhov viazaných pôvodne na mokrade), ale tiež v krajine významné, avšak degradované prírodné biotopy, ktoré potrebujú sanáciu (napr. mokrade) (SABO et al. 2010).

Vhodným a účinným nástrojom ochrany, resp. záchrany ohrozených taxónov živočíchov sú manažmentové plány (záchranné programy, resp. akčné plány). Ide o špecifické dokumenty, predstavujúce súbor všetkých opatrení nevyhnutných pre udržanie, prípadne znovuvytvorenie ich dlhodobu životaschopných populácií. Vychádzajú zo zásady, že najúčinnější a často aj najefektívnejší (najlacnejší) spôsob ako dlhodobu udržať životaschopné (geneticky kvalitné) populácie cieľových druhov je starostlivosť o nimi využívané a uprednostňované prostredie (v rámci záchranného programu). Širší rozmer účinnosti majú záchranné programy pre dažďovníkové (*umbrella species*) alebo kľúčové (*keystone species*) druhy. V mnohých prípadoch je však nutné vykonať niektoré rýchle a účinné opatrenia priamo na záchranu daných populácií. Preto moderné záchranné programy kombinujú ochranu *in situ* s ochranou *ex situ* (záchranné chovy a vypúšťanie odchovaných jedincov do voľnej prírody) (URBAN 2013).

Záchrana, resp. obnova druhov ohrozených vyhynutím a vyhubením by mala byť jasne odlišená od všeobecnej druhej ochrany a opatrení starostlivosti o prírodu. Záchranné programy by sa mali realizovať len v kritických prípadoch (MACHADO 1997).

Využitie a úspešná, ochranný efektívna realizácia týchto dokumentov sú však závislé na kvalitnom organizačnom zabezpečení, vhodnej logistike, pomerne vysokej finančnej náročnosti, zavedení adaptívneho manažmentu a vzájomnej komunikácii.

Programy záchrany na Slovensku

Právny rámec

V rámci všeobecnej ochrany rastlín a živočíchov v zmysle zákonov NR SR č. 543/2002 Z. z. a zákona NR SR č. 506/2013 Z. z. ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 543/2002 Z. z. je zakotvená povinnosť pri vykonávaní akejkoľvek činnosti postupovať tak, aby nedomáhalo k ich zbytočnému úhynu alebo poškodzovaniu a ničeniu. Podľa zákona NR SR č. 506/2013 Z. z. je chráneného živočícha zakázané:

- a) úmyselne odchytať v jeho prirodzenom areáli,
- b) úmyselne zraňovať alebo usmrcovať v jeho prirodzenom areáli,
- c) úmyselne rušiť v jeho prirodzenom areáli, najmä v období hniezdenia, rozmnožovania, výchovy mláďat, zimného spánku alebo migrácie,

d) medzidruhovo krížiť vrátane krížencov,

e) držať, prepravovať, predávať, vymieňať alebo ponúkať na predaj alebo výmenu.

Zakázané je

a) zbierať alebo úmyselne poškodzovať alebo ničiť vajcia chráneného živočícha v jeho prirodzenom areáli vo voľnej prírode alebo držať ich vrátane prázdných vajec,

b) odstraňovať alebo úmyselne poškodzovať alebo ničiť hniezda chráneného živočícha v jeho prirodzenom areáli,

c) poškodzovať alebo ničiť miesta rozmnožovania alebo miesta odpočinku chráneného živočícha v jeho prirodzenom areáli“ (ANONYMUS 2013). Štátny orgán ochrany prírody môže obmedziť alebo zakázať činnosť, ktorá ohrozuje existenciu rastlín alebo živočíchov (resp. ich populácií), alebo naruša ich rozmnožovanie.

Ochrana živočíchov zahŕňa celý komplex aktivít, od individuálnej ochrany osobitne chránených druhov, cez zriaďovanie chránených území, zabezpečenie potrebného manažmentu druhov a ich biotopov, až po ich záchranu formou ex situ v zoologických záhradách a ďalších zariadeniach (URBAN 2013).

Základom ochrany pôvodných druhov chránených živočíchov je ochrana jedincov v ich prirodzených biotopoch, najmä v bezprostrednom okolí miest ich rozmnožovania, zimného spánku a zhromažďovania sa. Ochrana živočíchov sa vzťahuje na živé jedince a ich vývinové štádiá v prírodných populáciách a v zoologických záhradách, chovných a rehabilitačných staniaciach a záchytných strediskách, uhynuté a preparované jedince, a aj na ochranu ich prirodzených a účelovo vytvorených biotopov (ANONYMUS 2002).

Štátna ochrana prírody Slovenskej republiky okrem iných činností „vyhotovuje, obstaráva a vedie vybranú dokumentáciu ochrany prírody a krajiny (kam spadajú aj programy záchrany a programy starostlivosti, pozn. autora) a iné odborné podklady s ňou súvisiace, poskytuje informácie z nej a realizuje vybrané opatrenia z nej vyplývajúce“ (ANONYMUS 2013).

Programy záchrany sú všeobecne zamerané najmä na realizáciu aktivít na úseku monitoringu a manažmentu vybraných druhov rastlín a živočíchov s cieľom zabezpečiť trvalú stabilitu a prosperitu ich populácií a ich prežívanie v priaznivom stave.

Za stav druhu sa považuje súhrn vplyvov pôsobiacich na príslušný druh, ktoré môžu ovplyvniť dlhodobé rozšírenie a početnosť jeho populácie. Stav ochrany druhu sa považuje za priaznivý, keď

„a) údaje o populačnej dynamike druhu naznačujú, že sa dlhodobo udržiava ako životaschopný prvok svojho biotopu,

b) prirodzený areál druhu sa nezmenšuje a pravdepodobne sa ani v dohľadnej budúcnosti nebude zmenšovať a

c) existuje a pravdepodobne bude aj naďalej existovať dostatočne veľký biotop na dlhodobé udržanie jeho populácie“ (ANONYMUS 2002).

Ochrana najohrozenejších druhov živočíchov sa realizuje na základe opatrení stanovených v programoch starostlivosti a programoch záchrany, ktoré predstavujú základnú odbornú dokumentáciu ochrany prírody a krajiny pre ich účinný manažment (starostlivosť).

Programy záchrany živočíchov sú súčasťou programov záchrany osobitne chránených častí prírody. V zmysle zákona sa vyhotovujú v prípade kritického ohrozenia chránených druhov živočíchov a určujú opatrenia potrebné na zlepšenie ich stavu a odstránenie príčin ich ohrozenia. Zahŕňajú komplex informácií o danom druhu, jeho lokalitách, príčinách ohrozenia i opatrenia na jeho záchranu.

Ich cieľom je: 1) zabezpečenie stabilnej populácie daného druhu; 2) snaha o zvýšenie početnosti populácie; 3) zistenie a stanovenie príčin ohrozenia; 4) eliminácia negatívnych faktorov. Programy záchrany predstavujú odbornú dokumentáciu s presne stanoveným obsahom určeným v prílohe č. 22 Vyhlášky Ministerstva životného prostredia

Slovenskej republiky, ktorou sa vykonáva zákon č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny (ANONYMUS 2003).

Program záchrany ohrozeného druhu (taxónu) obsahuje päť základných bodov:

1. súčasný stav poznania rozšírenia a stavu populácie, biologických a ekologických nárokov, faktorov ohrozenia a doterajšie zabezpečenie ochrany,
2. strategické ciele starostlivosti na dosiahnutie priaznivého stavu,
3. opatrenia na dosiahnutie priaznivého stavu alebo odstránenie príčin ohrozenia v oblasti legislatívy, praktickej starostlivosti, v oblasti monitoringu, výchovy a spolupráce s verejnosťou, v oblasti záchrany ex situ,
4. záverečné údaje o použitých informačných zdrojoch a podkladoch a doklady o prerokovaní programu záchrany s dotknutými orgánmi štátnej správy,
5. prílohy obsahujúce mapu SR s recentnými lokalitami, mapy jednotlivých chránených a nechránených území s vyznačením výskytu populácie ohrozeného taxónu a evidenčnú kartu programu záchrany (ANONYMUS 2003).

Programy starostlivosti o druhy živočíchov sú súčasťou programov starostlivosti a určujú spôsob starostlivosti o druhy európskeho významu a druhy národného významu a ich biotopy a opatrenia na dosiahnutie priaznivého stavu ochrany druhu alebo opatrenia na odstránenie negatívnych vplyvov na druh.

Programy starostlivosti predstavujú odbornú dokumentáciu s presne stanoveným obsahom určeným v prílohe č. 19 Vyhlášky Ministerstva životného prostredia Slovenskej republiky, ktorou sa vykonáva zákon č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny, v znení Vyhlášky 158/2014 Z. z. (ktorou sa mení a dopĺňa vyhláška Ministerstva životného prostredia Slovenskej republiky č. 24/2003 Z. z., ktorou sa vykonáva zákon č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny v znení neskorších predpisov) (ANONYMUS 2014).

Program starostlivosti obsahuje taktiež päť základných bodov:

1. súčasný stav (rozšírenie a stav populácie, biologické a ekologické nároky, zhodnotenie stavu druhu s ohľadom na jeho priaznivý stav),
2. strategické ciele starostlivosti na zachovanie priaznivého stavu druhu (vrátane opatrení na manažment populácie),
3. opatrenia na zachovanie priaznivého stavu druhu alebo opatrenia na odstránenie negatívnych vplyvov na druh,
4. použité podklady, zdroje informácií a literatúra,
5. prílohy.

História

S vypracúvaním programov záchrany sa na Slovensku začalo až po nadobudnutí účinnosti zákona NR SR č. 287/1994 Z. z. o ochrane prírody a krajiny (v znení neskorších doplnkov a úprav), ktorý zadefinoval dokumentáciu ochrany prírody a krajiny, vrátane programov záchrany. Predtým sa podobné opatrenia realizovali formou Osobitných režimov ochrany (ORO). V roku 1982 bolo vydané Uznesenie vlády SSR č. 27/1982, týkajúce sa programu diferencovanej ochrany prírody do roku 1985 a na ďalšie obdobie. V bode 8 Prílohy opatrení ukladal materiál príslušným rezortom povinnosť vypracovať a uplatňovať tieto osobitné režimy ochrany pre najvýznamnejšie a najviac ohrozené maloplošné chránené územia a živočíšne druhy. Vypracúvalo ich Stredisko rozvoja ochrany prírody (SROP) v Bratislave, ktoré bolo organizačnou súčasťou Ústredia štátnej ochrany prírody (ÚŠOP) v Liptovskom Mikuláši. Spracované boli podľa jednotnej osnovy, pričom od začiatku riešenia danej problematiky sa ukázala potreba spracovania dokumentov pre ohrozené druhy, resp. druhy, ktoré sa hospodársky najviac využívali. V rokoch 1982–1988

boli napríklad vypracované osobitné režimy ochrany pre 30 živočíšnych druhov. Vážnym problémom pri vypracúvaní osobitných režimov ochrany sa ukázal ich vysoký počet (vypracovala ich malá skupina ľudí) i potreba ich aktualizácie (podrobnejšie pozrite napr. ČAPUTA 1984, 1989, GREGOR 1989).

Realita

Od roku 2000 boli do súčasnosti (máj 2014) odborne spôsobilými osobami vypracované a v operatívnej porade ministra životného prostredia schválené programy záchrany pre 16 živočíšnych taxónov a jednu taxonomickú skupinu, ktorú tvoria modráčiky z rodu *Maculinea* (Lepidoptera). Vyhotovené a schválené boli na obdobie 5 rokov (viz tab. 1).

Tab. 1. Prehľad vypracovaných a schválených programov záchrany pre živočíchy na Slovensku.
Table 1. Overview of prepared and approved action plans for animals in the Slovakia.

Druh/Species	Termín schválenia/ Terms of acceptance	Obdobie realizácie/ Period of realisation
drop fúzatý (<i>Otis tarda</i>)	2000	2001–2005
orol kráľovský (<i>Aquila heliaca</i>)	2000	2001–2005
korytnačka močiarna (<i>Emys orbicularis</i>)	21. 01. 2002	2002–2006
vydra riečna (<i>Lutra lutra</i>)	21. 01. 2002	2002–2006
kamzík vrchovský tatranský (<i>Rupicapra rupicapra tatrica</i>)	21. 01. 2002	2002–2006
chrpák poľný (<i>Crex crex</i>)	21. 01. 2002	2002–2006
orol skalný (<i>Aquila chrysaetos</i>)	09. 12. 2003	2004–2008
orol krikľavý (<i>Aquila pomarina</i>)	09. 12. 2003	2004–2008
sokol sťahovavý (<i>Falco peregrinus</i>)	09. 12. 2003	2004–2008
sokol rároh (<i>Falco cherrug</i>)	09. 12. 2003	2004–2008
svišť vrchovský (<i>Marmota marmota</i>)	09. 12. 2003	2004–2008
jasoň červenooký (<i>Parnassius apollo</i>)	04. 04. 2005	2005–2009
blatniak tmavý (<i>Umbra krameri</i>)	04. 04. 2005	2005–2009
zubor hrivnatý (<i>Bison bonasus</i>)	23. 04. 2007	2007–2011
bobor vodný (<i>Castor fiber</i>)	15. 10. 2008	2009–2013
norok európsky (<i>Mustela lutreola</i>)	15. 10. 2008	2009–2013
motýle rodu <i>Maculinea</i>	15. 10. 2008	2009–2013

Ich realizáciu každoročne vykonávali odborné organizácie ochrany prírody (najmä Štát-na ochrana prírody Slovenskej republiky) v zmysle plánov hlavných úloh na príslušný kalen-dárny rok, v spolupráci s vedeckými inštitúciami i mimovládnyimi organizáciami.

Aktuálne informácie o programoch záchrany jednotlivých druhov rastlín a živočíchov na Slovensku je možné nájsť na stránke Štátnej ochrany prírody SR (<http://www.soprs.sk>).

Problémy a nedostatky

Vážnym nedostatkom programov záchrany je skutočnosť, že sa realizujú (realizovali, pre-tože v súčasnosti – máj 2014 – neprebíha realizácia žiadneho programu záchrany) len v rámci rezortu životného prostredia, hoci viaceré dôležité opatrenia by mali zabezpečo-vať aj iné rezorty (napr. pôdohospodárstva; dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja; školstva, vedy, výskumu a športu a pod.).

Základným problémom pri realizácii schválených programov záchrany je nedosta-tok finančných prostriedkov a pri niektorých druhoch (taxónoch, resp. taxonomických skupinách) aj odborníkov na získavanie, spracovanie a vyhodnotenie potrebných in-formácií (URBAN 2005, 2013). Druhovú ochranu živočíchov, rovnako ako ochranu prí-rody všeobecne, prebieha v určitom konkrétnom časovom, politickom, ekonomickom a sociálnom rámci. Limitujúcim faktorom ochranárskych snáh je relatívny nedostatok finančných prostriedkov, resp. odborníkov. Inštitúcie a osoby zodpovedné za ochranu prírody musia preto využívať dostupné zdroje s maximálnou účinnosťou (SOULÉ et. al. 2005, URBAN 2013).

Pri podobnej dokumentácii, zameranej na chránené územia, jestvovali programy záchrany i programy starostlivosti, ktoré „sú podkladom na zabezpečenie priebežnej starostlivosti o chránené územia a chránené stromy a ich ochranné pásma a územia medzinárodného významu“ (ANONYMUS 2003). V prípade chránených druhov pôvodne ustanovil zákon a jeho vykonávací vyhláška len programy záchrany. Tie by sa (striktne vzaté) mali vypracúvať iba pre kriticky ohrozené druhy (kategória CR). V skutočnosti je však aj pre väčšinu ďalších chránených druhov, ktoré nie sú kriticky ohrozené, potrebné vypracovať a realizovať programy záchrany (manažmentové plány), sumarizujúce súčasný stav daných druhov a určujúce strategické ochranárske ciele a aktivity (vrátane časového harmonogramu a rozpočtu), potrebné na ich dosiahnutie. Preto sa programy záchrany zhotovovali aj pre druhy (taxóny), ktoré nie sú kriticky ohrozené, ale boli pre ne vypracované globálne manažmentové plány. Ide napríklad o tzv. akčné plány, tvorbu ktorých iniciujú, usmerňujú i zabezpečujú renomované ochranárske inštitúcie, ako BirdLife International (pre globálne ohrozené druhy vtákov), skupiny špecialistov IUCN (napr. pre vydrú), alebo vyplývajú z plnenia Dohovoru o ochrane európskych voľne žijúcich organizmov a prírodných stanovišť (Bernského dohovoru – akčné plány pre veľké šelmy). Okrem nich by mal výber druhov vychádzať aj z potrieb Dohody o ochrane netopierov v Európe (Eurobatu), resp. Dohovoru o ochrane sťahovavých druhov voľne žijúcich živočíchov (Bonnského dohovoru).

Programy starostlivosti o druhy európskeho významu a druhy národného význa-mu boli doplnené až do zákona 506/2013 Z. z. (ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny v znení neskorších predpisov a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony), ktorý nadobudol účinnosť 1. januára 2014, resp. Vyhlášky 158/2014 Z. z. (ktorou sa mení a dopĺňa vyhláška Ministerstva životného pro-stredia Slovenskej republiky č. 24/2003 Z. z., ktorou sa vykonáva zákon č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny v znení neskorších predpisov), ktorá nadobudla účinnosť od 15. júna 2014.

Ďalším problémom je výber druhov, pre ktoré je potrebné vypracovať a realizovať programy záchrany. Zatiaľ je to viac-menej náhodný prístup, ovplyvnený potrebou vypracovania akčných plánov a tiež špecializáciou väčšiny zoológov v radoch odbornej organizácie ochrany prírody na stavovce, najmä vtáky a cicavce.

Pri výbere taxónov, pre ktoré je potrebné vypracovať a realizovať danú dokumentáciu ochrany prírody a krajiny, je však nutné vychádzať z ich ohrozenosti podľa červených zoznamov i skutočnosti, či je daný taxón cieľovým z hľadiska ochrany prírody a krajiny (ide napr. o endemické a reliktné druhy, kľúčové druhy, dáždnikové druhy, vlajkové druhy, ohniskové druhy a pod.) (napr. PLESNÍK 2003).

V súčasnosti je navyše na Slovensku aktuálna potreba vypracovania nového červeného, resp. ekozozologického zoznamu cicavcov Slovenska (pretože v našich podmienkach sa zaužívali najmä termíny ekozozologický, ale aj sozologický či ochránársky status a zoznam, JEDLIČKA et al. 2007, živočíchov i rastlín). Nateraz posledný červený zoznam bol vypracovaný v roku 2001 a nevychádzal z posledných kritérií. V roku 2001 IUCN akceptovala novú verziu kritérií a kategórií ekozozologického hodnotenia (verzia 3.1, IUCN 2001), ktoré sa mali záväzne používať pri všetkých hodnoteniach po roku 2001. Napriek tomu v procese hodnotenia jednotlivých taxónov opakovane vznikali problémy s nejednotným výkladom niektorých pojmov a z toho vyplývajúce ťažkosti pri aplikácii kritérií (JEDLIČKA et al. 2007, MACE et al. 2008). Pre zjednotenie výkladu preto IUCN pripravila smernice pre uplatňovanie kritérií a kategórií (IUCN 2005), v ktorých došlo aj k miernemu doplneniu pravidiel stanovených vo verzii 3.1 (IUCN 2001). Navyše, vzhľadom na problémy pri aplikácii globálne stanovených kritérií v procese regionálneho hodnotenia, takmer súbežne s vytvorením verzie 3.1 iniciovala Komisia pre záchranu druhov (Species Survival Commission – SSC) IUCN aj vypracovanie zásad pre regionálne hodnotenie. Tie boli publikované (GÄRDENFORS et al. 2001) a neskôr prijaté ako záväzné smernice pre regionálne hodnotenia (IUCN 2003; JEDLIČKA et al. 2007).

Po piatich rokoch realizácií sa skončili všetky vypracované programy záchrany. U viacerých nebola vyhodnotená účinnosť ich realizácie a nedošlo ani k vyhotoveniu ich aktualizácií, hoci stav daných druhov (taxónov, či taxonomickej skupiny) si to vyžaduje. Pokiaľ odborníci aj pripravili aktualizácie niektorých programov záchrany (napr. pre vydru riečnu na roky 2009–2013, KADLEČÍK et al. 2009), tie dosiaľ neboli schválené.

Čo je potrebné?

Okrem nevyhnutnej aktualizácie programov záchrany je potrebné vypracovať tieto dokumenty pre všetky taxóny, ktorých stav si to vyžaduje (t. j. kriticky ohrozené). Taktiež je nutné urýchlene vyhotoviť programy starostlivosti pre vybrané taxóny, vrátane konfliktných druhov živočíchov, ktoré spôsobujú „škody“, sú predmetom lovu i obchodu a dochádza k ich regulácii. Dosiaľ nie sú napríklad vypracované manažmentové plány pre veľké šelmy (medveďa, rysa, vlka), hoci sa v prípade medveďa i vlka každoročne realizuje ich lov (odstrel). Na tvorbe a recenzovaní uvedených dokumentov by sa mali podieľať príslušní špecialisti. Po schválení programov starostlivosti i záchrany je nutné zabezpečiť finančné krytie navrhnutých aktivít a ich realizáciu počas celého päťročného obdobia a potom vyhodnotiť ich efektívnosť a stanoviť ďalší postup.

Ochrana a manažment chránených druhov živočíchov sa v súčasnosti uberajú cestou nových, moderných prístupov. Ide predovšetkým o zabezpečenie priaznivého stavu predmetu ochrany, hodnotenie efektívnosti manažmentu, participatívny prístup a začleňovanie stakeholderov (všetkých zainteresovaných) do rozhodovania o chránenom území až po ekonomické hodnotenie ekosystémových služieb v chránených územiach (GETZNER

& JUNGMEIER 2009). Na príprave programov záchrany by sa mali podieľať odborníci, ktorí majú skúsenosti s podobnými aktivitami. Nevyhnutné je tiež budovanie širšej podpory zo strany zainteresovaných subjektov s cieľom zabezpečiť legitímnosť a dôveryhodnosť ochrany a manažmentu chránených druhov a ich biotopov, ako aj potrebnú finančnú a politickú podporu (ŠVAJDA & SABO 2013).

Zhrnutie

Programy záchrany a programy starostlivosti sú na Slovensku podľa zákona o ochrane prírody a krajiny významným nástrojom efektívnej druhovej ochrany živočíchov. Ich realizácia je však poznačená viacerými problémami, napríklad nedostatkom financií; záväznosťou len v rezorte životného prostredia; nereprezentatívnym výberom taxónov; nevypracovaním, resp. neschválením aktualizácie týchto programov.

Summary

Action and management plans in Slovakia are an important tool for the effective protection of species of animals. Their implementation is affected by several problems and shortcomings, such as lack of finance; legal validity only in the Ministry of the Environment, the unrepresentative selection of taxa; updates to these programmes not receiving official approval etc.

Pod'akovanie

Autor sa aj touto formou chce poďakovať za spoluprácu kolegom Michalovi Adamcovi a Jánovi Kadlečíkovi (ŠOP SR Banská Bystrica), grantovým agentúram VEGA za podporu projektu č. 1/0836/08 a KEGA za podporu projektu č. 001UMB-4/2012, ako aj Jitke Uhlíkovej (AOPK ČR Praha) za trefné recenzné pripomienky.

Literatúra

- ANONYMUS (2002): Zákon NR SR č. 543/2002 Z. z. z 25. júna 2002 o ochrane prírody a krajiny, p. 5410–5465. – In: Zbierka zákonov Slovenskej republiky, ročník 2003, čiastka 212, Ministerstvo spravodlivosti Slovenskej republiky.
- ANONYMUS (2003): Vyhláška Ministerstva životného prostredia Slovenskej republiky č. 24 z 9. januára 2003, ktorou sa vykonáva zákon č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny, p. 162–185. – In: Zbierka zákonov Slovenskej republiky, ročník 2003, čiastka 13, Ministerstvo spravodlivosti Slovenskej republiky.
- ANONYMUS (2013): Zákon č. 506/2013, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny v znení neskorších predpisov a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony, p. 5574–5592. – In: Zbierka zákonov Slovenskej republiky, ročník 2013, čiastka 111, Ministerstvo spravodlivosti Slovenskej republiky.
- ANONYMUS (2014): Vyhlášky 158/2014 Z. z. ktorou sa mení a dopĺňa vyhláška Ministerstva životného prostredia Slovenskej republiky č. 24/2003 Z. z., ktorou sa vykonáva zákon č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny v znení neskorších predpisov, p. 1162–1246. – In: Zbierka zákonov Slovenskej republiky, ročník 2013, čiastka 58, Ministerstvo spravodlivosti Slovenskej republiky.
- ČAPUTA A. (1984): Zásady zabezpečovania druhovej ochrany fauny. Edícia smerníc a metodických pokynov č. 20. – ÚŠOP, Liptovský Mikuláš, SROP, Bratislava.
- ČAPUTA A. (1989): Osobitné režimy ochrany ohrozených druhov fauny. – In: Anonymus [ed.], Management chránených území a genofondu. Zborník prednášok, pp. 94–103, ÚŠOP, Liptovský Mikuláš, Dom techniky ČSTV, Žilina.
- GÄRDENFORS U., HILTON-TAYLOR C., MACE G. & RODRÍGUEZ J. P. (2001): The application of IUCN Red List Criteria at regional levels. – *Conservation Biology* 15: 1206–1212.

- GETZNER M. & JUNGMEIER M. [eds] (2009): Improving Protected Areas. – Heyn, Klagenfurt.
- GREGOR J. (1989): Osobitné režimy ochrany chránených častí prírody. – *Poznaj a Chráň* 1: 24.
- GROOM M. J., MEFFE G. K. & CAROLL C. R. (2006): Principles of conservation biology, 3rd ed. – Sinauer Assoc. Inc. Sunderland, Mass.
- IUCN (2001): IUCN Red List Categories and Criteria: Version 3.1. – IUCN, The World Conservation Union [online]. – URL: http://www.iucnredlist.org/static/categories_criteria_3_1.
- IUCN (2003): Guidelines for Application of IUCN Red List Criteria at Regional Levels: Version 3.0. – IUCN Species Survival Commission, Gland, Switzerland and Cambridge, UK.
- IUCN (2005): Guidelines for Using the IUCN Red List Categories and Criteria. – IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK.
- JEDLIČKA L., KOCIAN L., KADLEČÍK J. & FERÁKOVÁ V. (2007): Hodnotenie stavu ohrozenia taxónov fauny a flóry. – ŠOP SR, Banská Bystrica; Univerzita Komenského, Bratislava.
- JOHNSON N. (1995): Biodiversity in the balance: approaches to setting geographic conservation priorities. – Biodiversity Support Program, Washington, D.C.
- KADLEČÍK J., URBAN P., KADLEČÍKOVÁ Z. & ADAMEC M. (2009): Program záchrany vydry riečnej (*Lutra lutra* Linnaeus, 1758). Aktualizácia pre obdobie rokov 2009–2013. – Ms. [Depon. in: Štátna ochrana prírody Slovenskej republiky, Banská Bystrica.]
- LISICKÝ M. J. (1983). Ekosozológia. Úvod do problematiky. – Prírodovedská fakulta UK, Bratislava.
- MACE G. & BALMFORD A. (2000): Patterns and processes in contemporary mammalian extinction. – In: Entwistle A. & Dunstone N. [eds], Priorities for the conservation of mammalian diversity. Has the panda had its day?, pp. 27–52, Cambridge University Press, Cambridge.
- MACE G. M., COLLAR N. J., GASTON K. J., HILTON-TAYLOR C., RESIT AKÇAKAYA H., LEADER-WILLIAMS N., MILNER-GULLAND E. J. & STUART S. N. (2008): Quantification of extinction risk: IUCN's system for classifying threatened species. – *Conservation Biology* 22: 1224–1242.
- MACHADO A. (1997): Guidelines for Action Plans for animal species. Planning animal species recovery. Workshop on drafting and implementing Action Plans for threatened species, Bertiz (Navarra, Spain, 5–7 June 1997). – Council of Europe, Strasbourg.
- MARIS V. & BÉCHET A. (2010): From adaptive management to adjustive management: a pragmatic account of biodiversity values. – *Conservation Biology* 24: 966–973.
- PLESNÍK J. (2003): Červené knihy a červené seznamy ohrozených druhů jako podklad pro ochranu planě rostoucích rostlin a volně žijících živočichů a jejich stanovišť. – *Příroda* 22: 9–34.
- PLESNÍK J. (2005): Dilema druhové ochrany: co vlastně chránit? – *Ochrana přírody* 8: 227–234.
- PRIMACK R. B. (2004): A primer of conservation biology. 3rd edition. – Sinauer Associates, Inc. Publishers, Sunderland, Massachusetts, USA.
- SABO P., URBAN P., POVAŽAN R., TURISOVÁ I. & HERIAN K. (2010): Ohrozenie a ochrana biodiverzity. Vybrané kapitoly z globálnych environmentálnych problémov. – Inštitút výskumu krajiny a regiónov ÚVV UMB, Banská Bystrica; Fakulta prírodných vied UMB, Banská Bystrica.
- SOULÉ M. (1985): What is Conservation Biology? A new synthetic discipline addresses the dynamics and problems. – *BioScience* 11: 727–734.
- SOULÉ M. E. [ed.] (1986): Conservation biology. The science of scarcity and diversity. – Sinauer Associates, Inc., Sunderland, Massachusetts.
- SOULÉ M. E., ESTES J. A., MILLER B. & HONNOLD D. L. (2005): Highly interactive species: conservation policy, management, and ethics. – *BioScience* 55: 168–176.
- ŠVAJDA J. & SABO P. (2013): Manažment chránených území. – Belianum, Banská Bystrica.
- URBAN P. (2005): Ako ďalej s programami záchrany kriticky ohrozených druhov živočíchov. – *Chránené územia Slovenska* 66: 20–22.
- URBAN P. (2013): Manažment chránených druhov živočíchov. Vybrané kapitoly. – Belianum, Banská Bystrica.
- VAN DYKE F. (2008): Conservation Biology: Foundations, Concepts, Applications, 2nd ed. – Springer Verlag.

Obr. 1. Jeden z prvých programov záchrany na Slovensku bol vypracovaný pre dropa fúzatého (*Otis tarda*). Foto P. Urban.

Fig. 1. One of the first action plans in Slovakia has been developed for the Great Bustard (*Otis tarda*). Photo P. Urban.

Obr. 2. Primárnym faktorom ohrozujúcim populáciu orla skalného (*Aquila chrysaetos*) na Slovensku sú ľudské aktivity. Kresba E. Urbanová.

Fig. 2. The primary factor threatening the population of Golden Eagles (*Aquila chrysaetos*) in Slovakia are human activities. Author E. Urbanová.

Obr. 3. Zubor hôrny (*Bison bonasus*) bol úspešne reštituovaný do Národného parku Poloniny v roce 2004. Foto P. Urban.

Fig. 3. European bison (*Bison bonasus*) was successfully reintroduced into Poloniny National Park in 2004. Photo P. Urban.

Obr. 4. Medveď hnedý (*Ursus arctos*) patrí na Slovensku medzi chránené aj lovené druhy živočíchov, preto by mal byť pre tento druh vypracovaný program starostlivosti. Foto P. Urban.

Fig. 4. The Brown bear (*Ursus arctos*) is in Slovakia protected and hunted animal species and therefore a management plan should be prepared for this species. Photo P. Urban.